

Átlépett árnyék

(Németh Miklós – Oplatka András: „*Mert ez az ország érdeke*” Budapest: Helikon, 2014.)

Huszonöt év hallgatás után megszólalt a rendszerváltás miniszterelnöke, Németh Miklós. Itt volt az ideje. A könyvet Oplatka András újságíró jegyzi, Németh neki mondta tollba az életét, s a szövegfolyamban helyenként Oplatka saját kommentárokkal is jelentkezik. Néha továbbgondolja, amit Németh mond (vagy nem mond ki), máskor ellentmondó adatokkal, véleményekkel szembesíti a könyv főszereplőjét. Olykor lehetne következetesebb, de bevallott célja nem a rendszerváltás, hanem Németh Miklós személyes történetének megírása volt. A témához szerencsés kézzel nyúlt, mert a könyv az átlagolvasók számára is érdekesítő.

Az 1948-ban született és már negyvenéves korában pályafutása csúcsát elérő egykori kormányfő még ma is csak 66 éves – fiatalabb Boross Péternél, Martonyinál, Kis Jánosnál, Medgyessy Péternél. Elvileg még lehetne belőle az Orbán-rezsim leváltója, a nagy visszatérő, a legkisebb közös többszörös, amint erre a történelemben volt már példa. Hiszen visszajutott a hatalom csúcsára például Gladstone, Wekerle, Teleki, Baldwin, Churchill, Perón, Moro és Fanfani. Némethnél jóval idősebb korban került először hatalomra Adenauer, De Gaulle, Reagan, Khomeini ayatollah és Giorgio Napolitano (hogy a legendás Andropov-Csernyenko ékpárt ne is említsük, akik mögött a rutinos Szuszlov osztogatott).

Szóval, miért ne térhetne vissza Németh a politikába éppen most, amikor az Orbán-rezsim ellen tüntető tízezrek az elmúlt 25 év politikáját hibáztatják a demokrácia kisiklásáért? Van-e jobb jelölt ilyenkor, mint az a politikus, akit nem terhel felelősség ezért a negyedszázadért?

Németh Miklós egyik táborba sem tartozik, így elvileg hidat képezhetne a szembenálló erők között. Mint a könyvből kiderül: a városiaknak vidéki, a vidékieknek városi; a rendszerváltóknak kommunista, a kommunistáknak áruló, a jobbosoknak posztkádárista, a balosoknak keresztény; az állambarátoknak piacpárti, a piacpártiaknak állambarát volt. Tökéletes mix. Egyaránt tudja, milyen érzés a kommunista párt központi bizottságában és egy nemzetközi fejlesztési bank vezérkarában ülni. Életének főbb állomásai között ott van Monok, a borsodi falu és a globális karvalytőke pénzügyi központja, London. Vajon miért gyűjtögette tapasztalatait, ha tettek helyett most Tihanynál vitorlázik és Aszófőn bridzsel?

A könyvben Németh a múltból lép elő és a múltról beszél. Rizsporos figurák kelnek életre, köztük a Közgáz reformer rektora Szabó Kálmán, valamint Havasi Ferenc, Kádár János, Grósz Károly és mások. Mákonyos világba vezet. Főhősünk sejti, hogy nem fog többé visszatérni, hiszen a rendszerváltók nem tértek vissza: Rákóczi, Kossuth, Károlyi Mihály, Nagy Ferenc, Sulyok Dezső és Kéthly Anna is a partvonalon túl maradt. Egyszer ugyan Németh megpróbálta, de az MSZP nem volt vevő rá: túl közel volt még a kommunista korszak, amitől elhatárolódtak, és az általa kínált keresztényszocializmusnál reménytelibbnek látszott a Tony Blair-féle harmadikutas alternatíva adaptálása, amelyre Medgyessy (majd Gyurcsány) kínálkozott progresszív megoldásnak.

A monoki szegénységből, egyenlőségpárti, de antikommunista családi háttérből induló tehetséges fiú mintha a teljesítményre tett volna fel mindent az ideológiákkal szemben. Az ideológiák nevében végrehajtott rendszerváltások szülei generációját meggyötörték, számára vállalható értéknek így a teljesítmény és egy tágan körvonalazott keresztény értékrend maradt. Németh apját erővel kényszerítették a téesszbe, ő maga pedig már párttag volt, amikor 1971-ben templomi esküvőn kelt egybe menyasszonyával. A kor iróniája, hogy mindehhez a Közgáz párttitkárától kért engedélyt, aki szemet hunyt az ügy felett. Elvileg nem lehet, de csináld csak, és ha kérdezik, velem nem beszélteél, úgyis letagadom – hangzott a párttitkár válasza.

De hogy került az egyetemen szépen teljesítő, és a KISZ-ben reformot kezdeményező Németh a kommunista pártba? Belépését azzal mentegeti, hogy Szabó Kálmán, a Közgáz új rektora másokkal együtt behívatta őt is, és közölte: az országban új szelek fújnak, új gazdasági modell jön létre, s minél több fiatal értelmiségi kell a pártba. Ez volt az a korszak, amikor az MSZMP egyre inkább a munkások elitpártja és az értelmiségiek tömegpártja lett. Németh átadta magát a *flow*-nak, és a Szabó Kálmán által kimaxolt reformszelek befűjták őt a pártba.

Németh, egykori tanársegédként a Dimitrov téri fiúk közé tartozott, akik két dolgról voltak nevezetesek: már nem hittek az eszmében, de még hittek a rendszer reformálhatóságában.

„Persze a kommunista párt a maga tanaival az volt, ami, de én Szabó Kálmán szavára úgy éreztem, ott a helyem.” vall erről a későbbi miniszterelnök. Belépése után Szabó Kálmán egy amerikai ösztöndíjhoz segítette őt, így Németh kilenc hónapot tölthetett a Harvardon az 1970-es évek közepén.

De Németh nem állt meg egykori mentora szintjén. Szabó Kálmántól messzire rugaszkodott: *„1977-ben háromszoros fizetést ajánlottak fel nekem a Tervhivatalban. Nem volt tehát kérdés,*

hogy elfogadom-e az állást.” (95. o.) Ez azért nem ilyen evidens. Nem szükséges elfogadni egy háromszorosan fizető állást, ha az ember egyébként azt csinálhatja, amit szeret. (E sorok írója az ELTE-n 1989-ben havi 7000 Ft-ért tanított, amikor egy jól futó hetilap 21.000 Ft-ot ajánlott neki, ha átmegy. Nem tette, és a hetilap egy év múlva csődbe ment.)

Innentől azonban Németh rákerült a politika járszalagjára és példátlan karriert futott be a késő Kádár-korban. Mégis, mindegyik váltása miatt mentegetőzik. *„Átvezényeltek a Tervhivatal közgazdasági főosztályára. Nem volt kérdés, hogy akarok, vagy nem akarok menni, a döntésnek engedelmeskedni kellett.*” (96-97. o.) Majd néhány oldallal később: *„A pártközpontba kerültem. Hogyan is dolgoztam ezt fel? Ez nem szabad választás volt, átvezényeltek. A felszólítást visszautasítani, ellenszegülni kockázattal járt volna.*” (109. o.) Hát, ha valaki úgy irtózik a kockázattól, mint ördög a szenteltvíztől, akkor jobb is, ha engedelmeskedik.

Igen jellegzetes, ahogy Németh rekonstruálja akkori helyzetét: *„A kettős tudat, hogy hazugságban élünk, de ebben kell élnünk, legalábbis bennem nem az autonóm polgár ellenállását ébresztette fel, hanem – apám példája is erről szólt – a túlélés ösztönét. A meggyőződést, hogy az adott körülmények között túl kell élnem, túl kell élnünk, és erre kell berendezkednünk. Azt hiszem, ezzel többé-kevésbé az egész ország így volt.*” Lehet, hogy így volt, de azért az egész ország nem került be a pártközpontba, csak Németh Miklós. Ekkor még kevés látszott a rendszerváltás későbbi sikeres levezénylőjéből. Ő volt az a politikus, aki közgazdasági szakértőnek hitte magát, sokáig azt sem vette észre, hogy bizalmi állásba került, fényes karrierjét pedig a sárga földig lebutított *understatement*-ekkel – sodródással, a kockázatkerüléssel és a túlélés kényszerével – próbálta igazolni. Hogy ezzel önmagát is becsapta-e vagy csak az ismerőseit igyekezett lóvá tenni, az voltaképp másodlagos kérdés.

Németh *„buta és rosszindulatú emberek*” közé került, akik csak *„nagyon primitív anyagokat*” olvastak el. Különösen riasztotta őt a férfiak közti nyelves csókok világa – amely a kommunista politikai kultúrában az üdvözlés bevett formája volt a nemzetközi kapcsolatok legmagasabb szintjein. Németh a szovjetekkel kapcsolatban tesz is erre egy homofóbnak látszó megjegyzést (*„ismertük a bikkfanyelvüket*”), majd örömmel rögzíti, hogy neki ebben már nem kellett részt vennie. A múmiáknak nevezett *„öreg, beteges*” orosz vezetőkkel szemben Gorbacsov már nem a nyelves csókok, hanem a tettek embere volt, *„egy világosan kérdező szakember*”, aki *„a lényegét akarta megérteni*”(128. o.). A dörzsölt Kádár viszont az első pillanattól kezdve úgy vélte, hogy *„Gorbacsov a rendszer sirásója*”.

Míg Németh az IMF gazdasági tanácsaiban, Kádár saját emberében, Fekete Jánosban bízott, aki meggyőződéses kádáristaként tíz centivel a víz felett tartotta az országot. A valós gazdasági helyzetet szinte csak Fekete ismerte, aki mindent megtett azért, hogy újabb és újabb hitelfelvételek révén folytatódhasson az osztogatás az elkerülhetetlennek tűnő megszorító intézkedések helyett, és így Kádár maradjon hatalmon balos ellenzékével szemben.

Ennek ellenére 1987-re Németh lett a KB gazdaságpolitikai titkára, majd amikor Grósz 1988 májusában megpuccsolta Kádárt, ő is feljebb lépett: bekerült a Politikai Bizottságba. Ezeket már nem kommentálja. Végül, 1988 novemberében Grósz lemondott a miniszterelnöki posztról, mert csak a pártelnökséget kívánta megtartani magának. Némethről – addigi téblábolása alapján – joggal hihette, hogy kézben tartható, könnyen lecserélhető kormányfőt választ magának.

Szerencsére Grósz tévedett: ez a Németh Miklós nem az a Németh Miklós volt, akit ő addig ismert. Ez a Németh Miklós nem roppant meg a felelősség súlyától és egyre megszilárduló elhatározással, másokkal együttműködve, békés úton átnavigálta az országot a szocialista diktatúrából a kapitalista demokráciába.

Ami a könyvben itt következik, ma már történelem. Németh néhány esetben csúsztat. Nem volt neki két kormánya, hanem csak egy, mert nem volt új kormányprogramja, az legfeljebb folyamatosan változott az átmenet dinamikája szerint. Néhány miniszter cseréje még nem jelent új kormányt, mint ahogy az sem, hogy megváltozik a miniszterek kinevezési eljárása. Németh nem „szakértői” vagy „ügyvezető” kormányt vezetett, hanem előbb az MSZMP, majd az MSZP kormányát. Németh tagja volt az MSZMP elnökségének kormányzása legfontosabb hónapjaiban, majd 1989 októberében belépett az MSZP-be is, és egyéniben MSZP-jelöltként aratott győzelmet az 1990-es első szabad választásokon.

Németh kormánya nem függetlenekből, hanem döntő részben párttagokból állt, és a párt politikáját igyekezett formálni, illetve képviselni. Nem a Németh-kormány volt független, hanem a rendszer dőlt össze, amely esetenként politikai vákuumhelyzetekkel járt. Az viszont bizonyos, hogy Németh Miklós kormánya nem volt szokványos, mert a miniszterelnök – agresszívebb utódaival szemben – csak a *primus inter pares* szerepét töltötte be a testületben.

Ugyancsak csúsztatás annak sejtetése, mintha a Németh-kormány külső hatás nélkül oszlatta volna fel a munkásörseget, rendelte volna el a kommunista párt elszámoltatását és a pártok munkahelyi működésének tilalmát. Minderre nem került volna sor, ha az ellenzéki

alírásgyűjtés nem haladt volna olyan gyors ütemben, amely 1989 október végére kötelezővé tette a népszavazás kiírását.

Némethnek két igazi ellenfele volt, mindkettő a saját pártján belül: Grósz Károly és Horn Gyula. Előbbire történelmi vereséget mért, utóbbi viszont ravaszságával kifogott rajta, különösen akkor, amikor képes volt elhitetni a közvéleménnyel, hogy a határnyitás az ő műve volt. Bárki, aki csupán felületesen tanulmányozza a kormányok működését, jól tudja, hogy ilyen mérvű döntést csak a miniszterelnök hozhat meg.

Németh Miklós átlépte önmaga árnyékát, amikor megkövetelte a haza. Aki korábban saját pártján belül megalkuvón és nyílegyenesen sodródott felfelé, az igazi válsághelyzetben képes volt bátor és jó döntések sorozatát meghozni, miközben kétfelől szorongatták. Hatalma megtartására nem volt esélye, mert indulása a diktatórikus rendszerhez kötődött. Ez azonban érdemeit nem kisebbíti. Kegyelmi állapotban, a „tudatlanság fátyla mögül” kormányzott és becsületesen járt el. A korrupciónak még az árnyéka sem tapadt hozzá; azt nézte, amit akkor, legjobb tudása szerint az ország érdekének vélt. És ez – különösen a mából visszapillantva – különleges dolog. Németh a rendszerváltás idején is a normális politika esélyének megvalósíthatóságáért dolgozott.

Pedig van arra példa, hogy aki egyszer rendszerváltás idején politizált, azt nem elégíti ki a normál politika rutinszerű világa. Orbán Viktor azért vezényel meg-megújuló forradalmi rohamokat saját népe ellen, mert nem ismeri a békeidő politikáját. Számára a konfrontáció a politika lényege, amelyet kényszerzubbonnyba zár a béke: ilyenkor jön a pávatánc. Talán csak az motiválhat egykori rendszerváltókat, ha új rendszerváltás készülődik a demokrácia visszaállítása érdekében. De ezt a fiatalok már jobban fogják csinálni. Ahogy a 89-esek is kinevették az egymással veszekedő 56-os csoportokat, úgy a 89-esek nemzedéke is jobban teszi, ha bölcs önkorlátozással csak a háttérből segíti az új nemzedék harcát. A forradalmi tapasztalatok másként öröklődnek, mint a mindennapi rutin.

(2014)